

Úvod

1. Dagmar Martinková se zúčastnila panelové diskuse *Proměny dějepisu v 21. století*, která se konala v rámci mezinárodního symposia Štorchův memoriál dne 11. dubna 2013 v Sále Boženy Němcové v Památníku národního písemnictví v Praze. Viz také *Štorchův memoriál 2013. Záznam panelové diskuse Proměny dějepisu v 21. století*, Marginalia Historica 2/2013, v tisku.
2. Projekt *Dějepis v 21. století* (D21) si kladl za cíl zlepšit systém vzdělávání a odborné přípravy pedagogů prostřednictvím tvorby audiovizuálních pomůcek, metodik, seminářů pro učitele či aktivit pro žáky základních a středních škol. Projekt probíhal v letech 2012–2014 a byl finančně podpořen z evropských sociálních fondů a státního rozpočtu České republiky. Vzdělávací materiály jsou přístupné na www.dejepis21.cz. Řešitelem projektu byl Ústav pro studium totalitních režimů.
3. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy: Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání [online]. Praha 2013, s. 44. Dostupný z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/zakladni-vzdelavani/upraveny-ramcovy-vzdelavaci-program-pro-zakladni-vzdelavani> [cit. 30. srpna 2014]. Dále citováno jako RVP ZV.
4. RVP ZV, s. 46.
5. Tamtéž.
6. Blíže k charakteru a fungování Gymnázia Přírodní škola viz TICHÝ, František: *Přírodní škola – cesta jako cíl aneb Vyprávění o minulosti, současnosti a zkušenostech alternativního gymnázia*. Semily 2011.
7. Zpracováno podle ČINÁTL, Kamil: *Naše české minulosti aneb jak vzpomínáme*. Praha 2014. ALEXANDER, Jeffrey C. et al.: *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley 2004. ASSMANN, Jan: *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München 1992. ASSMANNOVÁ, Aleida: *Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur*

und Geschichtspolitik. München 2006. Týž. *Ist die Zeit aus den Fugen?* München 2013. CONNERTON, Paul: *How modernity forgets*, London 2009. HIRSCH, Marianne: *The generation of postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust*. New York 2012.

1. Paměť a dějiny ve škole

8. *Velké a malé příběhy moderních dějin 2011*, Základní škola a Mateřská škola Ústí nad Labem, rozhovor s pamětníkem [online]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/cs/zakladni-skola-a-materska-skola-usti-nad-labem> [cit. 3. července 2014].
9. Pod pojmem *historická kultura* zde rozumíme veškeré vědomé projevy, události, místa a produkty, které vznikají při procesu vztahování se k minulosti. Jedná se o společenský systém, v jehož rámci se různé profese (historikové, učitelé, novináři) zabývají v různých institucích (školy, muzea) zpracováním, konzervací nebo produkcí médií s historickým obsahem – např. historické studie, filmy nebo výstavy. Součástí historické kultury je každé zaobírání se minulostí, ať už vědecké, estetické, politické, komerční nebo osobní povahy. Viz SCHÖNEMANN, Bernd: *Geschichtsdidaktik, Geschichtskultur, Geschichtswissenschaft*. In: GÜNTHER-ARNDT, Hilke (Hrsg.): *Geschichtsdidaktik. Praxishandbuch für die Sekundarstufe I und II*. Berlin 2011, s. 11–22. Srov. BENEŠ, Zdeněk: *Historický text a historická kultura*. Praha 1995.
10. Její význam zdůrazňují kupříkladu Viliam Kratochvíl nebo Denisa Labischová, podle kterých lze rodinné vzpomínky velmi dobře uplatnit při vstupní motivaci žáků nebo v rámci jejich samotné badatelské činnosti. Viz LABISCHOVÁ, Denisa: *Rodinná paměť v historickém vědomí (Perspektivou oborově didaktického výzkumu)*. In: *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských*

- věd, 2013, č. 1, s. 173–185. KRATOCHVÍL, Viliam – DANIŠ, Miroslav: *Dejepis 5. Pátrame po minulosti. Učebnica pre ZŠ*. Bratislava 2012.
11. Například *Centrum pro interdisciplinární výzkum paměti v německém Essenu* pod vedením Haralda Welzera bylo v letech 2004–2009 spolunositelům rozsáhlého celoevropského projektu *Europäisierung nationaler Erinnerungsräume*, v jehož rámci byl veden komparativní výzkum historického vědomí a rodinné paměti. Viz WELZER, Harald – LENZ, Claudia: Is there a European Memory? First Results of Comparative Research on Historical Consciousness and Family Memories. In: BLAIVE, Muriel – GERBEL, Christian – LINDENBERGER, Thomas (eds.): *Clashes in European Memory. The Case of Communist Repression and the Holocaust*. Innsbruck 2009.
 12. Parafraze názvu článku publikovaného na iDNES.cz, viz JIŘIČKA, Jan: *Máma a táta se narodili za Husáka. Dějepisáři korigují krásné vzpomínky* (iDNES.cz 31. 8. 2012), http://zpravy.idnes.cz/dejepisari-se-uci-pracovat-se-vzpominkami-rodin-zaku-p00-/domaci.aspx?c=A120827_103615_domaci_jj.
 13. Archiv Skupiny vzdělávání ÚSTR, 5. ročník Letní školy pro učitele dějepisu a příbuzných společenskovedních předmětů: Dějepis a rodinná paměť, záznam debaty z 30. srpna 2012.
 14. Viz *Stav výuky soudobých dějin: výzkumná zpráva. Ústav pro studium totalitních režimů 2012*, s. 31 [online]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/cs/vyzkum-vyuky> [cit. 3. července 2014]. Výzkumu se účastnilo 1593 respondentů ze všech krajů ČR.
 15. Viz LABISCHOVÁ, Denisa: Rodinná paměť, s. 173–185. Srov. WINEBURG, Sam: Sinn machen: Wie Erinnerungen zwischen Generationen gebildet wird. In: WELZER, Harald (ed.): *Das Soziale Gedächtnis, Geschichte, Erinnerungen, Tradierung*. Hamburg 2001, s. 179–204.
 16. LABISCHOVÁ, Denisa: Rodinná paměť, s. 183.
 17. Archiv Skupiny vzdělávání ÚSTR, 5. ročník Letní školy pro učitele dějepisu a příbuzných společenskovedních předmětů: Dějepis a rodinná paměť, záznam debaty z 30. srpna 2012.
 18. Srovnej WERTSCH, James: It is Possible to Teach Beliefs, as well as Knowledge about History? In: STEARNS, Peter N. – SEIXAS, Peter C. – WINEBURG, Samuel S.: *Knowing, Teaching and Learning History: National and International Perspectives*. New York 2000, s. 38.
 19. Podle *Stav výuky soudobých dějin*, s. 18.
 20. Archiv Skupiny vzdělávání ÚSTR, 5. ročník Letní školy pro učitele dějepisu a příbuzných společenskovedních předmětů: Dějepis a rodinná paměť, záznam debaty z 30. srpna 2012.
 21. Viz *Stav výuky soudobých dějin*, s. 31.
 22. ČAPEK, Vratislav – PÁTEK, Jaroslav: *Dějepis pro střední odborné školy*. Praha 2001, s. 172.
 23. *Velké a malé příběhy moderních dějin 2011*, Základní škola a Mateřská škola Ústí nad Labem, rozhovor s pamětníkem (44 let) [online]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/cs/zakladni-skola-a-materska-skola-usti-nad-labem> [cit. 1. července 2014].
 24. WELZER, Harald – MOLLEROVÁ, Sabine – TSCHUGGNALLOVÁ, Karoline: „Můj děda nebyl nácek“: *nacismus a holokaust v rodinné paměti*. Praha 2010, s. 159–166.
 25. JIŘIČKA, Jan: *Máma a táta se narodili za Husáka. Dějepisáři korigují krásné vzpomínky* [online]. iDNES.cz 31. 8. 2012. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/dejepisari-se-uci-pracovat-se-vzpominkami-rodin-zaku-p00-/domaci.aspx?c=A120827_103615_domaci_jj [cit. 25. června 2014]
 26. Diskuse k článku *Máma a táta se narodili za Husáka*. hafusak2: +15/0, 1. 9. 2012 22:53. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/diskuse.aspx?iddiskuse=A120827_103615_domaci_jj [cit. 25. června 2014]
 27. WELZER, Harald – MOLLEROVÁ, Sabine – TSCHUGGNALLOVÁ, Karoline: „Můj děda nebyl nácek“. Výzkum probíhal ve 31 náhodně vybraných německých rodinách formou vícegeneračních rozhovorů, kterých výzkumný tým provedl celkem 142.
 28. Tamtéž, s. 11.
 29. SCHÖNEMANN, Bernd: *Geschichtsdidaktik, Geschichtskultur, Geschichtswissenschaft*, s. 11–22. Srov. BENEŠ, Zdeněk: *Historický text a historická kultura*. Praha 1995. Srovnej dále s aktuálním zněním RVP ZV, s. 44n. Viz také Rámcový vzdělávací program pro gymnázia. [online]. Praha 2007, s. 38–39. Dostupné z: http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPG-2007-07_fi_nal.pdf [cit. 30. srpna 2014]. Dále cit. jako RVP G.
 30. Povahu současné podoby dějepisné výuky a její vztah ke konfliktním interpretacím minulosti rozebírá z anglosaské perspektivy například kanadský didaktik Peter Seixas. Viz Schweigen! die Kinder! or Does Postmodern History Have a Place in the Schools? In: STEARNS, Peter N. – SEIXAS, Peter C. – WINEBURG, Samuel S.: *Knowing, Teaching and Learning History*, s. 19–38.
 31. ASSMANN, Aleida: Re-framing Memory. Between Individual and Collective Forms of Constructing the Past. In: TILMANS, Karin – VREE, Frank van – WINTER, Jay: *Performing the Past: Memory, History and Identity in Modern Europe*. Amsterdam 2010, s. 43.
 32. Stěžejní pro vytvoření konceptu „kulturelles Gedächtnis“ jsou publikace z 90. let: ASSMANN, Jan: *Das kulturelle Gedächtnis*. ASSMANN, Aleida: *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München 1999. První jmenovaná publikace je dostupná i českým čtenářům, vyšla pod názvem *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínky a politická identita v rozvinutých kulturách starověku* v roce 2001 v nakladatelství Prostor.
 33. ASSMANN, Jan: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínky a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha 2001, s. 49.
 34. MAYER, Françoise: *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Praha 2009.
 35. BLAIVE, Muriel — MOLDEN, Berthold: *Hranice* probíhají vodním tokem. *Odrazy historie ve vnímání obyvatel Gmündu a Českých Velenic*. Brno 2009.
 36. ASSMANN, Jan: Communicative and Cultural Memory. In: ERLI, Astrid — NÜNNING, Ansgar (eds.): *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin 2008, s. 110–111.
 37. ASSMANN, Aleida: Re-framing Memory, s. 43.
 38. GÜNTHER-ARNDT, Hilke: Historisches Lernen und Wissenserwerb. In: GÜNTHER-ARNDT, Hilke (Hrsg.): *Geschichtsdidaktik. Praxishandbuch für die Sekundarstufe I und II*. Berlin 2011, s. 18.
 39. ERLI, Astrid: Cultural Memory Studies: An Introduction. In: ERLI, Astrid — NÜNNING, Ansgar (ed.): *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin 2008, s. 2.
 40. MASLOWSKI, Nicolas: Politika paměti. Mezi minulostí a přítomností. In: *Slovak Journal of Political Sciences*, roč. 13/2013, č. 4, s. 274–288. Srov. BENSA, Alban — MAYER, Françoise. (ed.) *Antologie francouzských společenských věd: Politika paměti*. Praha 1998, s. 8–18.
 41. Srov. publikaci MAYER, Françoise: *Češi a jejich komunismus*. A dále KOPEČEK, Michal: Hledání „paměti národa“. *Politika dějin, nostalgie a české dějepisectví komunismu. Dějiny – Teorie – Kritika*, 2007, č. 1, s. 7–26, zde s. 16.
 42. Podrobnosti k tématu viz sborník interdisciplinárních příspěvků BENSA, Alban — MAYER, Françoise. (ed.) *Antologie francouzských společenských věd*, s. 8–18.
 43. *Projev předsedy vlády Petra Nečase u příležitosti předání osvědčení účastníkům odboje proti komunismu, 18. února 2013* [online]. Dostupné z: <http://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/premier/vyznamne-projevvy/projev-predsedy-vlady-petra-necas-u-prilezitosti-predani-osvedceni-ucastnikum-odboje-proti-kunismu-18--unora-2013-103591> [cit. 13. července 2014].
 44. Legislativní praxe měla za následek ustanovení nevládní asociace *Svoboda pro historii*, jejímž cílem je bránit názorovou svobodu historiků proti

- politické intervenci. Viz <http://www.lph-asso.fr/>.
45. *Nepotřebujeme uzákoňování dějin*. <http://www.czsk.net/svet/clanky/publicistika/dejiny.html>
 46. *European Parliament resolution of 2 April 2009 on European conscience and totalitarianism* [online]. Dostupné z: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2009-0213+0+DOC+XML+V0//EN> [cit. 5. července 2014].
 47. NORA, Pierre: *Les Lieux de Mémoire*. Paris 1984–1992.
 48. SABROW, Martin: *Erinnerungsorte der DDR*. München 2009.
 49. MATĚJKA, Ondřej. *Tragická místa paměti: Průvodce po historii jednoho regionu 1938–1945*. Praha 2010, s. 17.
 50. ASSMANN, Alcida: *Der lange Schatten der Vergangenheit*, s. 217.
 51. PÝCHA, Čeněk: Duchcovský viadukt. Socialistická politika paměti na regionální úrovni. In: ŠUSTROVÁ, Radka – HEDLOVÁ, Luba (eds.): *Česká paměť: Národ, dějiny a místa paměti*. Praha 2014.
 52. HOJDA, Zdeněk – POKORNÝ, Jiří: *Pomníky a zapomínky*. Praha 1996. V této souvislosti se vybaví nejznámější „zapomínky“ jako Stalinův pomník v Praze na Letné (1955–1962) nebo o století starší pomník maršála Radeckého, odstraněný z Malostranského náměstí v Praze po vzniku první Československé republiky. Zatímco Radecký reprezentoval prorakouskou loajalitu, pomník komunistického diktátora symbolizoval odmítaný kult osobnosti J. V. Stalina.
 53. Srov. HAVLŮJOVÁ, Hana: Silný hlas ticha aneb genius loci (v) paměti. In: MÄRC, Josef – LENCOVÁ, Hana a kol.: *Brána školního dějepisu otevřená. Možnosti výuky mimo školu*. Ústí nad Labem 2012, s. 134–153.
 54. Srov. PARKAN, František a kol.: *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví. Metodická příručka*. Praha 2008, s. 21n.
 55. Základní muzeologický text viz Hooper-Greenhill, Eilean: Museum education. In: THOMPSON, John M. A. (ed.): *Manual of Curatorship. A guide to museum practice*, Londýn 1992, s. 670–689. Pro oblast památkové péče viz CORBISHLEY, Mike: *Pinning down the Past. Archaeology, heritage and education today*. Woodbridge 2011, s. 236–250.
 56. JAGOŠOVÁ, Lucie – MRÁZOVÁ-KRAJČKOVÁ, Lenka: Objektové učení jako základ muzejní didaktiky. In: *Muzejní pedagogika dnes. Sborník příspěvků z mezinárodní konference pořádané Katedrou výtvarné výchovy PdF UP v Olomouci 6. 5. 2008*. Olomouc 2008, s. 225–236. Dále viz příslušné pasáže. in In: JAGOŠOVÁ, Lucie – JŮVA, Vladimír – MRÁZOVÁ, Lenka: *Muzejní pedagogika. Metodologické a didaktické aspekty muzejní edukace*. Brno 2010. ŠOBÁŇOVÁ, Petra: *Muzejní edukace*. Olomouc 2012. ŠOBÁŇOVÁ, Petra: *Edukační potenciál muzea*. Olomouc 2012. FULKOVÁ, Marie – HAJDUŠKOVÁ, Lucie – SEHNALÍKOVÁ, Vladimíra: *Muzejní a galerijní edukace. Vlastní cestou k umění. Vzdělávací programy Uměleckoprůmyslového musea v Praze a Galerie Rudolfinum v roce 2011*. Praha 2012. TYTÉŽ: *Galerijní a muzejní edukace 2: umění a kultura ve školním kontextu: učení z umění: vzdělávací programy Uměleckoprůmyslového musea v Praze a Galerie Rudolfinum v letech 2012 a 2013*. Praha 2013.
 57. *Objects and Memory: Educational Initiative*. [online]. Dostupné z: <http://www.objectsandmemory.org/Education/Education.htm> [cit. 15. července 2014].
 58. CONNERTON, Paul: Seven types of forgetting. *Memory Studies*, 2008, č. 1, s. 59–71.
 59. WESSEL, Ineke – MOULDS, Michelle L.: How many types of forgetting? Comments on Connerton. *Memory Studies*, 2008, č. 3, s. 287–294.
 60. CONNERTON, Paul: *Seven types of forgetting*, s. 59.
 61. WESSEL, Ineke – MOULDS, Michelle L.: *How many types of forgetting?*, s. 289.
 62. CONNERTON, Paul: *Seven types of forgetting*, s. 59n.
 63. WESSEL, Ineke – MOULDS, Michelle L.: *How many types of forgetting?*, s. 292.
 64. CONNERTON, Paul: *Seven types of forgetting*, s. 60–69.
 65. WESSEL, Ineke – MOULDS, Michelle L.: *How many types of forgetting?*, s. 291.
 66. Tamtéž.
 67. Tamtéž, s. 292. Srov. Havlůjová, Hana: *Silný hlas ticha aneb genius loci (v) paměti*, s. 150–151.
 68. STRADLING, Robert: *Jak učít evropské dějiny 20. století*. Praha 2004, s. 147.
 69. Srov. VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana: *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha 2007, s. 26.
 70. VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel: Škola v orální historii – orální historie ve škole. Orální historie a výuka dějepisu. In: ŠUSTOVÁ, Magdaléna (ed.): *Dějiny ve škole. Škola v dějinách*. Praha 2010, s. 177–187.
 71. LABISCHOVÁ, Denisa: Rodinná paměť v historickém vědomí, s. 177–183.
 72. Srov. Nauka o pramenech: Klasifikace historických pramenů. *Paleografie.org* [online]. Dostupné z: <http://www.paleografie.org/UK/index.php?target=gallery301> [cit. 4. července 2014].
 73. V německých didaktických syntézách, které již zohledňují výsledky západních paměťových studií, se proto například setkáváme s tím, že vzpomínky pamětníků nebo reflexe obrazů holokaustu v kulturní paměti jsou pokládány za nedílnou součást dějepisné výuky i vzdělávání veřejnosti. Srov. BOCKSCHATZ, Gerhard-Henke: *Zeitzeugenbefragung*. In: MAYER, Ulrich – PANDEL, Hans-Jürgen – SCHNEIDER, Gerhard (Hrsg.): *Handbuch Methoden im Geschichtsunterricht. Schwalbach/Ts. 2013*, s. 354–370.
 74. *Výstižné jsou například také názvy relevantních vzdělávacích projektů jako Nationalsozialismus und Holocaust Gedächtnis und Gegenwart* (viz <http://www.erinnern.at/bundeslaender/oesterreich>) nebo *Shoa.de. Zukunft braucht Erinnerung* (viz <http://www.zukunft-braucht-erinnerung.de>).
 75. Le GOFF, Jacques: *Paměť a dějiny*. Praha 2007, s. 73–74.
 76. *Kosmův letopis český s pokračováními kanovníka Vyšehradského a mnicha Sázavského*. Překlad V. V. Tomek. Praha 1882, s. 2.
 77. VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana: *Naslouchat hlasům paměti*, s. 26–27.
 78. K proměně historiografie v 2. polovině 20. století blíže IGGERS, Georg G.: *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivnosti k postmoderní výzvě*. Praha 2002.
 79. Tzv. Thomasův teorém. Citováno podle MertoN, Robert K.: *Studie ze sociologické teorie*. Praha, 2007, s. 36.
 80. ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila: O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Současná badání v paměťových studiích. *Dějiny – teorie – kritika*, 2007, č. 2, s. 252.
 81. Archiv Skupiny vzdělávání ÚSTR, 5. ročník Letní školy pro učitele dějepisu a příbuzných společenskovědních předmětů: Dějepis a rodinná paměť, záznam debaty z 30. srpna 2012. Srov. BELLOVÁ-SOARESOVÁ, Lina – WODOVÁ, Karen: Vyučování humanitních předmětů z hlediska kritické gramotnosti. *Kritické listy*, 2010, č. 40, s. 4–10.
 82. BENEŠ, Zdeněk: *Historický text a historická kultura*, s. 83.
 83. KRATOCHVÍL, Vilím: Didaktické strategie na rozvoj intelektových schopností žiaků vo výučbe dejepisu. In: *Didaktické a metodické inspirace. Dějepis ve škole II*. Praha 2002, s. 7–55.
 84. BOCKSCHATZ, Gerhard-Henke: *Zeitzeugenbefragung*, s. 356–357.
 85. Viz BYČKOVSKÝ, Petr – KOTÁSEK, Jiří: Nová

- teorie klasifikování cílů ve vzdělávání: Revize Bloomovy taxonomie, *Pedagogika*, roč. 54, 2004, s. 237–242. Dále také HUDECOVÁ, Dagmar.: *Revize Bloomovy taxonomie edukačních cílů* [online]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/Files/DOC/NHRevizeBloomovytaxonomieedukace.doc> [cit. 15. června 2014]. Srov. STRADLING, Robert. *Jak učit evropské dějiny 20. století*, s. 145. Analýza historických pramenů podle Stradlinga od žáků vyžaduje: 1) *dovednosti kritické analýzy a interpretace, které historik aplikuje na jakýkoliv typ důkazů*; 2) *znalosti a chápání, které pomáhají zasadit tyto důkazy do historického kontextu*; 3) *schopnost ověření autenticity a věrohodnosti důkazů jejich konfrontací s jinými prameny*; 4) *chápání procesů, jimiž byly analyzované důkazy vytvořeny*. Tamtéž.
84. Srov. PETERSON, Andrew: Moral Learning in History Education. In: DAVIES, Ian (ed.): *Debates in History Teaching*. Londýn 2010, s. 161–171.
85. Srov. RVP ZV, *Výchova k občanství* s. 44–46, 50–53; *Etická výchova* s. 96–100. RVP G, *Občanský a společenskovední základ*, s. 38–42. Dále viz také HAVLÍNOVÁ, Ivana: *Historie jako lidský příběh – metody orální historie ve výuce výchovy k občanství a společenských věd*. In: MÄRC, Josef – LENCOVÁ, Hana a kol.: *Brána školního dějepisu otevřená*, s. 108–121.
86. Srov. RVP ZV, *Osobnostní a sociální výchova*, s. 108–111; *Výchova demokratického občana*, s. 111–113; *Mediální výchova*, s. 121–123. RVP G, *Osobnostní a sociální výchova*, s. 66–69; *Mediální výchova*, s. 77–81.
87. Viz Doporučení MŠMT k výuce dějin 20. století, č. j: 17 245/2009 – 22, které nabylo účinností dnem 29. září 2009, respektive finanční podpora projektů zaměřených na zkvalitnění výuky soudobých dějin na českých školách v rámci Operačního programu Vzdělávání pro konkurenceschopnost ESF v roce 2011. Učitelé tak mají v posledních letech mnohem větší příležitost zapojit se s žáky do školních aktivit, ve kterých představují rozhovory s pamětníkem hlavní aktivitu. Koordinátoři těchto projektů jsou zpravidla motivováni snahou zaznamenat individuální svědectví generací války a 50. let, které postupně umírají. Viz také Kapitola 5.
88. Srov. prohlášení Mezinárodní asociace orální historie cit. v Kapitole 3.
89. K tomu viz *Pravidla psychické bezpečnosti v Osobnostní a sociální výchově – publikace z roku 2007* je volně ke stažení na webových stránkách projektu *Odyssea*. Viz <http://www.odyssea.cz/metodiky-osv.php?cast=psychicka-bezpecnost>.
90. U narátorů ani tazatelů se dá jen výjimečně doložit ochota problematizovat morální postoje nebo hodnoty členů rodiny. Srov. NAJBERT, Jaroslav: *Rodinná paměť ve výuce tzv. normalizace. Velké a malé příběhy moderních dějin*. *MEMO: časopis pro orální historii*, 2011, č. 2, roč. 1, s. 98–120. Viz také WELZER, Harald – MOLLEROVÁ, Sabine – TSCHUGGNALLOVÁ, Karoline: „*Můj děda nebyl nácek*“, s. 17–37.
91. STRADLING, Robert: *Jak učit evropské dějiny*, s. 145. Historical Association, *T.E.A.C.H. Teaching Emotive and Controversial History. A Report from The Historical Association on the Challenges and Opportunities for Teaching Emotive and Controversial History*, London, 2007, s. 3–19 [online]. Dostupné z: http://www.history.org.uk/resources/resource_780.html [cit. 2. července 2014].
92. Srov. *Pravidla psychické bezpečnosti v Osobnostní a sociální výchově*.
93. STRADLING, Robert: *Jak učit evropské dějiny*, s. 69. Srov. Historical Association, T.E.A.C.H. s. 3–19.
94. STRADLING, Robert: *Jak učit evropské dějiny*, s. 152.
95. Srov. VANĚK, Miroslav – MŮCKE, Pavel: *Škola v orální historii*, s. 177–187. VANĚK, Miroslav: *Orální historie a její využití ve výuce dějepisu*. In: BENEŠ, Zdeněk (ed.) *Dvoji rok 1968?: zlomové roky 1968 a 1989 v českých a německých učebnicích dějepisu*. Praha 2010, s. 101–113. TRUESDELL, Barbara: *Techniky orální historie: jak organizovat a vést orálně historické rozhovory*. *MEMO, časopis pro orální historii*, 2011, č. 1, s. 10. Srov. *Jeden svět na školách. Příběhy bezpráví – z místa, kde žijeme*. Manuál pro žáky a studenty. Praha 2012.
96. FOLTÝN, Dušan: *Prameny paměti. Sedm kapitol o kulturně historickém dědictví pro potřeby výchovné praxe*. Praha 2008, s. 69. HAVLŮJOVÁ, Hana – LEŠNEROVÁ, Jana (ed.): *Kulturní dědictví a udržitelný rozvoj místních komunit ve školní praxi: Metodická doporučení a příklady dobré praxe pro učitele základních a středních škol*. Praha 2012. PANKAN, František a kol.: *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví*. HES, Milan: *Oral history a edukační prostředí*. In: *Brána školního dějepisu otevřená*, s. 121–132.
97. STRADLING, Robert: *Jak učit evropské dějiny*, s. 152. Viliam Kratochvíl s Hanou Mlynářčikovou navrhuji pro základní školy následující soubor otázek: *Kdo je autorem prameňa?; Kedy bol napsaný?; Čo je obsahom prameňa?; Komu bol prameň určený?; Aký bol zámer autora prameňa? Viz KRATOCHVÍL, Viliam – MLYNARČIKOVÁ, Hana: *Maturita po novom: dejepis, externá časť/interná časť, testy*. Bratislava 2007, s. 99.*
98. STRADLING, Robert: *Jak učit evropské dějiny*, s. 146. Tabulka 3: *Hodnocení zvukového záznamu rozhovoru nebo jeho přepis*.
99. Archiv Skupiny vzdělávání ÚSTR. Srov. BOCKSCHATZ, Gerhard–Henke: *Zeitzeugenbefragung*, s. 187–188. Dále LABISCHOVÁ, Denisa – GRACOVÁ, Blažena: *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Ostrava 2010, s. 90–91.
100. Zpracováno s využitím taxonomie učebních úloh dle D. Tollingerové. Viz TOLLINGEROVÁ, Dana: *Úvod do teorie a praxe programované výuky a výcviku*. Příloha časopisu *Odborná výchova*, 1970–71, č. 2–5. Otázky, které používali pro individuální reflexe pamětnických vyprávění žáci projektových škol, jsou zvyrazněny a formulovány v singuláru, ostatní jsme doplnili později. Srov. také STRADLING, Robert: *Jak učit evropské dějiny*, s. 147n. (Analýza a interpretace orální historie), s. 152n. (Analýza a interpretace písemných pramenů).
101. *Kulturu vzpomínání můžeme spolu s Christophem Coneliíšenem definovat jako všechny myslitelné formy vědomého vzpomínání na historické události, osobnosti a procesy, mající estetickou, politickou i poznávací povahu. Nositeli kultury vzpomínání jsou jednotlivci, sociální skupiny i celé národy, přičemž jejich konání může mít konsenzuální i konfliktní povahu. Důležitým rysem na kultuře vzpomínání je potřeba minulosti pro definování současné identity*. CORNELIŠEN, Christoph: *Was heißt Erinnerungskultur? Begriff – Methoden – Perspektiven. Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 2003, č. 54, s. 548–563.
102. NAJBERT, Jaroslav – VACHKOVÁ, Iva: *Rodinná paměť v projektové výuce na českých školách*. In: *Shorník z konference „I mlčení je lež: paměť a paměti, zapominání a vzpomínání ve školním dějepise“ (Ústí nad Labem, 6. a 7. prosince 2012)*, v tisku.
103. Srov. „*Žáci jsou vedeni k poznání, že historie není jen uzavřenou minulostí ani shlukem faktů a definitivních závěrů, ale je kladením otázek, jimiž se současnost prostřednictvím minulosti ptá po svém vlastním charakteru a své možné budoucnosti*.“ Viz RVP ZV, s. 44. *Současně si žáci mohli vyzkoušet, jak obtížné je „rozpoznávat projevy a příčiny subjektivního výběru informací, hodnotit fakta, dobrat se objektivního posouzení společenských jevů současnosti i minulosti*.“ Viz RVP ZV, s. 46.
104. Zpracováno podle Střípky z normalizace: *Učíme se navzájem, Gymnázium Nové Strašecí – prezentace výsledků projektu*. Vyučující: Iva Vachková. *Náslech* dne 19. června 2012: Hana Havlůjová. Uloženo v Archivu D21.
105. STRADLING, Robert: *Jak učit evropské dějiny*, s. 143.
106. Zpracování projektu ve formě středoškolské odborné práce je ke stažení na stránkách archivu

- školních projektů. SLADKÝ, Richard a kol.: *Vesnice v proměně – život na venkově v 2. polovině 20. století*. Přírodní škola 2012 (rukopis). Viz <http://www.archiv.prirodniskola.cz/expedice/ralsko2012.html>.
107. Archiv Gymnázia Přírodní škola, dokumentace expediční skupiny Vesnice v proměně, žakovská reflexe (nepublikováno). Z důvodů anonymizace bylo pamětníkovo jméno pozměněno.
108. Viz SLADKÝ, Richard a kol.: *Vesnice v proměně*, s. 28–30.
109. Například studentka zlínského gymnázia, která vedla vícegenerační rozhovor, zjistila, že kolektivizaci hodnotila, z jejího pohledu paradoxně, nejsmířlivěji generace, kterou nedobrovolně združením majetku bezprostředně postihlo: „Prababička ke komunismu nebyla až tak kritická, jak jsem čekala. Podle vyprávění, které jsem slyšela jako malá, jsem čekala větší odpor k tehdejšímu režimu, hlavně kvůli chování komunistů k rodině vzhledem k pradědečkově postoji k družstvům (JZD).“ Archiv D21, studentská reflexe, Gymnázium Zlín-Lesní čtvrť, 2014.
110. Srov. také Byčkovský, Petr – KOTÁSEK, Jiří: Nová teorie klasifikování cílů ve vzdělávání. *Pedagogika*, roč. 54, 2004, č. 3, s. 227–242. A dále také HUDECOVÁ, Dagmar: Revize Bloomovy taxonomie edukačních cílů, s. 5–7.
111. K pojmu multiperspektivita více STRADLING, Robert: Multiperspektivita ve vyučování dějepisu. Příručka pro učitele. Praha 2004, zvláště s. 10–19. Multiperspektivitu nevnímá pouze jako strategii ve výuce, ale současně jako predispozici – „schopnost a ochota posoudit situaci z různých úhlů pohledů“.
112. BACH, Jonathan: The Taste Remains. Consumption, (N)ostalgia, and the Production of East Germany. *Public Culture*, 2002, č. 3, s. 545–556.
113. ČINÁTL, Kamil: *Naše české minulosti*, s. 176.
114. KOPEČEK, Michal: Hledání „paměti národa“, s. 11.
115. Tamtéž, s. 18.
116. MORÁVKOVÁ, Naděžda: K některým problémům využití orální historie ve výuce dějepisu. *MEMO: časopis pro orální historii*, 2012, č. 2, s. 50. Zkušenosti našich pilotních učitelů takto vyhocenou situaci nemohou potvrdit. Domníváme se, že na tvorbu konfliktních sociálních vztahů současné generace žáků ve třídách mají vzpomínky prarodičů spíše marginální vliv. Popsaný konflikt může být projevem dlouhodobě narušených vztahů v třídním kolektivu.
117. HAVLÍNOVÁ, Ivana: Historie jako lidský příběh – metody orální historie ve výuce výchovy k občanství a společenských věd. In: MÁRC, Josef – LENCOVÁ, Hana: *Brána školního dějepisu otevřená*, s. 109.
118. Srov. LIESMANN, Konrad Paul: *Teorie nevzdělanosti. Omyly společnosti věděni*. Praha 2008.
119. PETERSON, Andrew: Moral Learning in History Education, s. 162.
120. SMITH, Robert I.: Values in history and social studies. In: TOMLISON, Peter – QUINTON, Margaret (eds): *Values Across the Curriculum*. London 1986, s. 77–86.
121. Podle KINLOCH, Nicholas: Parallel catastrophes? Uniqueness, redemption and the Shoah. In: *Teaching History* 2001, s. 8–14. Citováno dle PETERSON, Andrew: Moral learning in History Education, s. 163. Srov. také diskusi o postmoderně a šoa, zejm. práce Dominicka LaCapry: LACAPRA, Dominick: *Representing the Holocaust: History, Theory, Trauma*. New York 1994. TÝŽ: *History and Memory after Auschwitz*. New York 1998. TÝŽ: *Writing History, Writing Trauma*, Baltimore 2001.
122. Srov. JÍROVÝ, Zdeněk: Postavení muzeí v místní a regionální kultuře. In: BRABCOVÁ, Alexandra (ed.): *Brána muzea otevřená*. Průvodce na cestě muzea k lidem a lidí do muzea. Náchod 2002, s. 132–141. Dále také BARTLOVÁ, Milena: Historie v muzeu. Problémy a perspektivy. In: Tamtéž, BRABCOVÁ, Alexandra. (ed.) *Brána muzea otevřená*, s. 52–62.
123. Srov. MOORE, Dana: *Učitelé na vlnách transformace*. Praha 2013.
124. Srov. aktuální znění RVP pro různé stupně vzdělávání. Dále také Doporučení MŠMT k výuce dějin 20. století, Praha 2009.
125. WALSH, Paddy: *Education and Meaning: Philosophy in Practice*. London 1993, s. 182.
126. BARTLOVÁ, Milena: Historie v muzeu, s. 54.
127. Tamtéž.
128. Podle PETERSON, Andrew: Moral Learning in History Education, s. 168. A dále také FONTANA, David: *Psychologie ve školní praxi. Příručka pro učitele*. Praha 2010, s. 232–242.
129. Podle PETERSON, Andrew: Moral Learning in History Education, s. 162.
130. Tamtéž, s. 168. Srov. například tzv. kamarádský soud, se kterým pracoval polský předválečný pedagog Janusz Korczak in KORCZAK, Janusz: *Jak milovat dítě. Vybrané kapitoly*. Praha 2012, s. 123n. Viz také TICHÝ, František: *Přírodní škola – cesta jako cíl*.
131. Text dopisu byl citován podle obrazové přílohy časopisu Dějiny a současnost. Číslo bylo věnováno tématu „Když se řekne kádrování“. Viz *Dějiny a současnost*, 2009, č. 11, s. 29. Viz Příloha 11 na webu D21.
132. ALBRECHT, Petr – ANÝŽ, Roman – SOKOL, Peter: Tváří v tvář historii. Prezentace projektu. [online] Dostupné z: <http://tvarivtvar.cz/wp-content/uploads/tth.pdf> [cit. 25. června 2014].
133. ANÝŽ, Roman: Program „Tváří v tvář historii“ [online]. Metodický portál RVP: Články, 10. 04. 2008. Dostupné z: <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/Z/2209/program-tvari-v-tvar-historii-.html/> [cit. 25. června 2014]. Další projekty, které používají obdobnou metodiku, využívají vzpomínky pamětníků a orientují se na hodnotovou výchovu viz Kapitola 3.
134. Archiv časopisu Kritické listy je dostupný z: http://www.kritickemysleni.cz/klisty_archiv.php.
135. BELLOVÁ-SOARESOVÁ, Lina – WOODOVÁ, Karen: Vyučování humanitních předmětů z hlediska kritické gramotnosti. *Kritické listy*, 2010, č. 40, s. 5.
136. SLAVÍK, Jan: Hodnocení v současné škole. *Východiska a nové metody pro praxi*. Praha 1999, s. 149–168.
137. PEKÁRKOVÁ, Anna: Přemýšlíme o hodnotách [online]. Projekt Odyssea, 2007. Dostupné z <http://www.odyssea.cz/metodiky-osv.php?cast=lekce-osv> [cit. 9. července 2014].
138. KOFLEROVÁ, Šárka – MUROŇOVÁ, Eva: *Škola a křesťanství. Metodická příručka pro učitele*. Brno 2011, s. 219–225 (Diskuse o smyslu utrpení), s. 227–234 (Diskuse o vině).

3. Besedy s pamětníky, nebo aplikace metody orální historie?

139. MATĚJKA, Ondřej: *Tragická místa paměti*, s. 162.
140. Viz například *Doporučení MŠMT k výuce dějin 20. století*, Praha 2009.
141. *Příběhy bezpráví. O projektu*. Viz https://www.jsns.cz/cz/article/24/O_projektu.html. Člověk v tísni kromě tradičních besed s pamětníky realizuje i projekt *Z místa, kde žijeme*, v jehož rámci studentské týmy desítek škol pátrají po osudech lidí, do jejichž životů „dramaticky zasáhla zvláště komunistického režimu.“ Viz https://www.jsns.cz/cz/article/21/Z_mista_kde_zijeme.html.
142. MATĚJKA, Ondřej: *Tragická místa paměti*, s. 17.
143. Srov. sociální pedagogické teorie tzv. zmocnění (angl. empowerment), které reflektují především společenský dopad pedagogických procesů. Podle těchto teorií přebírají učící se jedinci již v rámci školní docházky reálnou odpovědnost nejen za své vzdělávání, ale také za zlepšování kvality života ve svém okolí. Z těchto teorií vycházejí například koncepty inkluзивního vzdělávání či aktivního občanství, komunitního učení, globální a environmentální výchovy. Viz například BERTRAND, Yves: *Soudobé teorie vzdělávání*. Praha 1998, s. 164n. Dále také ILLERIS, Helene:

- Museums and galleries as performative sites for lifelong learning: constructions, deconstructions and reconstructions of audience positions in museum and gallery education. *Museum and Society*, 2006, roč. 4, č. 1, s. 15–26. Srov. také HAVLŮJOVÁ, Hana – LEŠNEROVÁ, Jana (ed.): *Kulturní dědictví a udržitelný rozvoj místních komunit ve školní praxi*. Viz dále Kapitola 4 a 5.
144. Učitelé nezřídka vnímají besedy s pamětníky a orální historii jako synonyma. Například ve výzkumu Hany Prunerové, realizovaném v roce 2012 mezi učiteli základních škol, 90 % respondentů uvedlo, že používají metodu orální historie v podobě besedy s pamětníkem. Viz PRUNEROVÁ, Hana: Dva studentské didaktické projekty s využitím metody orální historie pro výuku dějepisu na ZŠ. *MEMO: časopis pro orální historii*, 2012, roč. 2, č. 1, s. 45–57, zde s. 55.
145. STRADLING, Robert: *Jak učit evropské dějiny 20. století*, s. 146.
146. Tamtéž.
147. ŠTORCH, Eduard – ČONDL, Karel: *Pracovní učebnice dějepisu. Díl 3. pro třetí třídu měšťanských škol*. Praha 1937, s. 182–183.
148. Srov. hodnocení v MÄRC, Josef: Války a boje Eduarda Štorcha. In: ŠUSTOVÁ, Magdalena: *Dějepis ve škole – škola v dějinách*, s. 146.
149. ŠTORCH, Eduard – ČONDL, Karel: *Pracovní učebnice dějepisu*, s. 182–183
150. MÄRC, Josef: Války a boje Eduarda Štorcha. In: ŠUSTOVÁ, Magdalena: *Dějepis ve škole – škola v dějinách*, s. 139–143.
151. *Učební osnovy pro 6. až 11. ročník všeobecně vzdělávacích škol. Dějepis*. Výnos ministerstva školství ze dne 25. dubna 1954, s. 5.
152. Srov. např. DOHNAL, Miloň a kol.: *Metodická příručka k učebnici Dějepis pro 8. ročník základní školy*. Praha 1983, s. 14. ŠTEFEK, Karel – CHAUER, Miroslav – ŠIMŮNKOVÁ, Svatava: *Kapitoly z didaktiky dějepisu: Učební texty vysokých škol*. Hradec Králové 1985, s. 85 a 86.
153. Tamtéž, s. 86. Tuto praxi školních besed ironizuje ukázka besedy s příslušníkem VB z filmu Pelíšky (1999, r. Jan Hřebejk), ve které učitel (Jaroslav Dušek) obhazuje před rozpačitými žáky zastřelení nevinného motocyklisty – „narušitele“.
154. Praxe čestných stráží u míst paměti je zpodobněna například na sousoší rudoarmějce s pionýrskou stráží sochaře Josefa Malejovského v pardubických Tyršových sadech. O praxi ritualizace připomínání válečných a odbojových zásluh více KŠIŇAN, Michal: *Komunisti a povstání: Ritualizácia pripomínania si protifašistických povstání v strednej Európe (1945–1960)*. Krakow 2012. Srov. Kapitola 1 v této příručce.
155. Pokud je nevyplňovali hosté na besedách, snažili se o to alespoň historikové. Kniha kolektivu autorů pod vedením Vojtěcha Mencla *Křížovatky 20. století. Světlo na bílá místa v našich dějinách* (Praha 1990) směřovala do škol ve 170tisícovém nákladu.
156. Viz PRUNEROVÁ, Hana: Dva studentské didaktické projekty s využitím metody orální historie pro výuku dějepisu na ZŠ. *MEMO: časopis pro orální historii*, s. 45–57. Dotazníkový průzkum H. Prunerové vychází sice z poměrně malého vzorku (20 učitelů) na to, abychom jejich zkušenosti mohli generalizovat. Nicméně v případě tohoto kvalitativně zaměřeného výzkumu můžeme zachycené názory na rizika pamětnických besed ve škole celkem přesvědčivě potvrdit i z vlastní pedagogické praxe.
157. Tamtéž.
158. Srov. vymezení metody orální historie in VANĚK, Miroslav – MŮCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana: *Naslouchat hlasům paměti*.
159. Jeden z učitelů ve zmiňovaném dotazníkovém průzkumu Hany Prunerové popsal incident, při kterém se nervově labilní starší narátor dostal do konfliktu se studentem, který neprojevoval dostatek úcty k jeho příběhu.
160. Doporučujeme ke srovnání MORÁVKOVÁ, Naděžda: K některým problémům využití orální historie ve výuce dějepisu. *MEMO: časopis pro orální historii*, 2012, roč. 2, č. 2, s. 52.
161. Vycházíme z VANĚK, Miroslav – MŮCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana: *Naslouchat hlasům paměti*.
162. Ke studiu českých soudobých dějin lze z produkce Centra doporučit například VANĚK, Miroslav (ed.): *Ostrávky svobody: Kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu*. Praha 2002; Týž Mocní? A bezmocní? *Politické elity a disent v období tzv. normalizace. Interpretativní studie životopisných interview*. Praha 2006; VANĚK, Miroslav – URBÁŠEK, Pavel: *Vítězové? Poražení? Životopisná interview. Díl 1, Disent v období tzv. normalizace. Díl 2, Politické elity v období tzv. normalizace*. Praha 2005.
163. Obě instituce jsou také členy International Oral History Association (IOHA), jejíž 16. mezinárodní kongres se konal v roce 2010 v Praze. Viz blíže Centrum orální historie ÚSD AV ČR (<http://www.coh.usd.cas.cz/cs/home>) a dále Česká asociace orální historie (<https://sites.google.com/site/czechoralhistoryassociation>).
164. *Orální historie* [online]. Dostupné z: <http://www.coh.usd.cas.cz/cs/oralni-historie> [cit. 22. června 2014].
165. STRADLING, Robert: *Jak učit evropské dějiny 20. století*, s. 146; VANĚK, Miroslav – MŮCKE, Pavel: *Škola v orální historii*, s. 186.
166. STRADLING, Robert: *Jak učit evropské dějiny 20. století*, s. 146.
167. VANĚK, Miroslav – MŮCKE, Pavel: *Škola v orální historii*, s. 186.
168. Tamtéž.
169. MATĚJKA, Ondřej: *Tragická místa paměti; dále viz BÍLKOVÁ, Eva: „Zpátky ni krok!“ Ohlédnutí za výchovně vzdělávacím komunitním projektem realizovaným v Jičíně k 20. výročí Sametové revoluce*. Jičín 2010; PARKAN, František a kol.: *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví*. HAVLŮJOVÁ, Hana – LEŠNEROVÁ, Jana (ed.): *Kulturní dědictví a udržitelný rozvoj místních komunit ve školní praxi*.
170. Srov. BOCKSCHATZ, Gerhard-Henke: *Oral History im Geschichtsunterricht. Geschichte lernen*, 2000, č. 76, s. 18–24.
171. PARKAN, František a kol.: *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví*, s. 28.
172. Méně zkušeným učitelům doporučujeme zúčastnit se odborných školení nebo požádat o spolupráci vzdělávací instituce, které mohou žáky odborně připravit a vést. Akreditovaný seminář pro výuku orální historie na školách nabízí např. Centrum orální historie ÚSD AV ČR, viz <http://www.coh.usd.cas.cz/cs/home>.
173. BOCKSCHATZ, Gerhard-Henke: *Zeitzeugenbefragung*, s. 355–358. Dále např. STRADLING, Robert: *Jak učit evropské dějiny 20. století*, s. 146.
174. HES, Milan: *Promluvili o zlu*. Praha 2013, s. 285.
175. Archiv D21, záznam z metodického semináře učitelů pilotních škol, ÚSTR, 11. 10. 2013.
176. K mediálnímu obrazu ÚSTR viz ČINÁTL, Kamil: *Naše české minulosti*, s. 343.
177. Pro srovnání z 19 rozhovorů, pořizovaných ve školním roce 2011/2012 na Gymnázium J. A. Komenského v Novém Strašecí, odmítlo deset pamětníků souhlas se zpracováním udělit a pouze dva souhlasili s uveřejněním rozhovoru bez anonymizace na webu projektu. Pro více informací o etických a právních souvislostech vedení rozhovorů viz VANĚK, Miroslav – MŮCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana: *Naslouchat hlasům paměti*, s. 151–156.
178. Standardní dotazníky totiž vyžadují souhlas pro využití jakoukoliv formou a prostřednictvím všech známých médií („in any medium or form“). Originál takového souhlasu je ke stažení např. na stránkách mezinárodní vzdělávací společnosti Pearson, viz http://www.phschool.com/eteach/social_studies/2003_04/sample_release_form.pdf.
179. Archiv D21, záznam z metodického semináře učitelů pilotních škol, ÚSTR, Lada Cejmová, 28. března 2014.

180. *Doing a Classroom Oral History Project. A Cautionary note* [online]. Dostupné z: http://www.phschool.com/eteach/social_studies/2003_04/essay.html [cit. 29. června 2014].
181. Příběhy našich sousedů je vzdělávací projekt neziskové organizace Post Bellum pro žáky osmých a devátých tříd, kteří se za doprovodu učitelů a koordinátorů projektu na několik měsíců stanou rozhlasovými nebo televizními dokumentaristy. „Mají za úkol vyzpovídat pamětníka, natočit vzpomínky, digitalizovat fotografie, prozkoumat archivy a nakonec vytvořit rozhlasovou, televizní nebo psanou reportáž či dokument. Někteří podle příběhu kreslí komiks, jiní tvoří prezentaci pro spolužáky, další se vydají do Českého rozhlasu, kde jim redaktoři pomohou sestříhat nahrávku do rozhlasové reportáže.“ Za tři roky se projektu účastnila stovka žákovských týmů. Více informací viz <http://www.pribehynasichsousedu.cz/pp/novinky/>.
182. Srovnání reportáž vytvořenou žákovským týmem. *Eva Dušková – příběh nespravedlivě odsouzené* [online]. Dostupné z: <http://www.pribehynasichsousedu.cz/pp/pribehy-pametniku/praha-5/eva-duskova> [cit. 29. června 2014].
183. Miloslav Choc byl vzat do vazby a k vraždě bývalého starosty obce, ve které za problematických okolností působil jako správný komisař, se přiznal. Na základě psychiatrického znaleckého posudku, který ho označil v době vraždy za nepříčetného, byl dne 25. července 1946 z vězení propuštěn a odešel studovat do Prahy. Životopisný medailonek Miloslava Choce, zpracoval Petr Mallota v rámci projektu Dokumentace popravených z politických důvodů 1948–1989, viz <http://www.ustrcr.cz/cs/miloslav-choc>.
184. Lenka Janoušková. Osobní konzultace, 13. července 2014. Viz také výsledky aktuálního mezioborového výzkumu dětského světa (2–12 let) *KIDMAP* publikované na <http://www.kidmap.cz>.
185. WELZER, Harald – MOLLEROVÁ, Sabine – TSCHUGGNALLOVÁ, Karoline: „Můj děda nebyl nácek“, s. 154–161.
186. Analýza zpracovaných rozhovorů z pilotních škol jako by potvrzovala naprostou převahu souhlasného přijetí informací z rozhovorů, které žáci zachytili ve svých zpětných vazbách. Otázkou však zůstává, zda to bylo způsobeno také tím, že učitelé i žáci dbali na varování a metodická doporučení a citlivá či kontroverzní témata sami přímo neotvírali.
187. Další podněty, jak rozvíjet interkulturní a inkluzivní rozměr vzdělávání, naleznete například na www.varianty.cz, www.inkluzivniskola.cz nebo www.czechkid.cz. Příklad úspěšného projektu s romskou komunitou v Krásné Lípě, v jehož rámci studenti zpracovávali rodinné příběhy formou divadla, nalezneme v archivu Přírodní školy. Studenti ve své práci reflektují, v čem byla mezikulturní spolupráce obtížná a v čem naopak pro obě strany obohacující. KUBEC, David a kol.: *Cesta k Romům*. Gymnázium Přírodní škola 2014 (rukopis). Viz <http://www.archiv.prirodniskola.cz/expedice/sluknovsko2014.html>
188. Srov. například *Naši nebo cizí. Příprava besedy s pamětníkem*. Viz <http://www.nasinebocizi.cz/metodicke-materialy/priprava-besedy-s-pametnikem/>. Nebo *Příběhy bezpráví – z místa, kde žijeme. Manuál pro žáky a studenty* http://www.pribehy20stoleti.cz/doc/metodika_pametnici.pdf.
189. Z doporučení profesionálních orálních historiků vyplývá, že je to možné, pokud se snažíme zachovávat odborné standardy práce, ale současně hledáme vlastní cesty, které by zohlednily specifika daných projektů, škol a samotných žáků. Například bývalý prezident Mezinárodní asociace orální historie, americký historik Donald A. Ritchie, k tomu poznamenal: „Měli byste si udržet vysoký standard, ale v určitých záležitostech musíte být kreativní, nemusíte se urputně držet nějakého pravidla, můžete nahrávat rozhovory podle svých kritérií, podle okolností, protože se během natáčení vyskytne spousta kompromisů, se kterými budete muset počítat. Neexistuje však návod, jakým způsobem byste to měli udělat, protože každé pravidlo, které bylo vymyšleno, může být překonáno kreativnějším a pravidla by vás neměla paralyzovat.“ Viz VANĚK, Miroslav: *O orální historii s jejími zakladateli a protagonisty*. Praha 2008, s. 96. Dále viz také VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana: *Naslouchat hlasům paměti*. Dostupné online na http://www.fhs.cuni.cz/ohsd/stranka/studijni%20materialy/Naslouchat_hlasum_pameti.pdf.
190. Srov. výstup v podobě časopisu *Vojenský prostor Ralsko 1968–1991: Sovětská armáda v regionální kolektivní paměti a její oficiální obraz*. Gymnázium Přírodní škola, 2013. Viz <http://www.archiv.prirodniskola.cz/expedice/ralsko2013.html>.
191. PDP Jak se žilo v minulosti. Rodiče, prarodiče... vzpomínají, Kamenice 2014, vyučující Vlasta Hartvichová. Publikováno na webu D21.
192. Výstupy jsou dostupné na stránkách jednotlivých projektů na webu D21 v sekci Projektová výuka. Viz <http://www.dejepis21.cz/projektova-vyuka>.
193. Srov. slovenský Státní vzdělávací program, který staví předmětovou kompetenci „žiaci si kladú otázky“ v dějepisném vzdělávání na první místo jako předpoklad všech dalších činností. *Štátny vzdelávací program. Dejepis. Príloha Isced 3*, Bratislava 2009, s. 2.
194. Ke kladení otázek, které směřují k rozvoji kritického myšlení, viz například FISHER, Robert: *Učíme děti myslet a učit se: praktický průvodce strategiemi vyučování*. Praha 1997. Dále GRECMANOVÁ, Helena – URBANOVSKÁ, Eva: *Aktivizační metody ve výuce, prostředek ŠVP*. Olomouc 2007.
195. Více k metodice vedení a zpracování rozhovorů viz časopis *Vojenský prostor Ralsko 1968–1991: Sovětská armáda v regionální kolektivní paměti a její oficiální obraz*. Přírodní škola 2013, s. 12 a 21. <http://www.archiv.prirodniskola.cz/expedice/ralsko2013.html>
196. Velké množství audiovizuálních i ikonických pramenů, které lze pro motivační fázi využít, je k dispozici na internetu. Rozsáhlou databázi klipů nebo karikatur nabízí web D21, portál Moderní dějiny.cz obsahuje sekci Antologie pramenů, vizuální kultuře 50. let se věnuje projekt FAVU VUT Padesátky.info, dostupný na <http://padesatky.info>. Hudební klipy najdeme na kanále YouTube.com.
197. Vhodné náměty na aktuální mediální kauzy i s jejich rozbořením viz ČINÁTL, Kamil: *Naše české minulosti*.
198. Viz například Edukativní program *Soukromé kontroverze* k výstavě *Kontroverze – právní a etická historie fotografie*, Galerie Rudolfinum 2011. Dostupné z: http://www.galerierudolfinum.cz/files/upload/attachments/2011/09/21/TISK-pracovni_listy.pdf. Náměty vyučovacích hodin, jež se zabírají kontroverzními tématy, viz také Historical Association, *T.E.A.C.H.* (v angličtině).
199. Portál nabízí u pamětníků sekci *Audio/video galerie*. www.pametnaroda.cz
200. Srov. VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel: *Škola v orální historii – orální historie ve škole*, s. 177–187. TRUESDELL, Barbara: *Techniky orální historie: jak organizovat a vést orálně historické rozhovory. MEMO, časopis pro orální historii*, 2011, roč. 1, č. 1, s. 10.
201. *Vojenský prostor Ralsko 1968–1991: Sovětská armáda v regionální kolektivní paměti a její oficiální obraz*. Přírodní škola 2013. Viz <http://www.archiv.prirodniskola.cz/expedice/ralsko2013.html>
202. Více k metodice vedení a zpracování rozhovorů viz časopis *Vojenský prostor Ralsko 1968–1991: Sovětská armáda v regionální kolektivní paměti a její oficiální obraz*. Přírodní škola 2013, s. 12 a 21. <http://www.archiv.prirodniskola.cz/expedice/ralsko2013.html>
203. Technika evokace vzpomínek prostřednictvím filmových obrazů byla využita například v německé vícegenerační studii *Předávání historického vědomí*, jejíž výsledky popularizuje kniha *Můj děda nebyl nácek*. Viz WELZER, Harald

- MOLLEROVÁ, Sabine – TSCHUGGNALLOVÁ, Karoline: „Můj děda nebyl nácek“, s. 169.
204. Například digitalizované *Rudé právo* je přístupné na webových stránkách Ústavu pro českou literaturu AV ČR. Dostupné z: <http://archiv.ucl.cas.cz/?path=RudePravo>. Regionální tisk je zpravidla dostupný v muzeích a místních knihovnách.
- #### 4. Paměť věcí a míst: Od konkrétního k historickému myšlení
205. Podle SHUH, John H.: Teaching Youreself to Teach with Objects. In: HOOPER-GREENHILL, Eilean (ed.): *The Educational Role of the Museum*. London 1996, s. 80–85. Citováno dle PARKAN, František a kol.: *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví*, s. 22.
206. Viz Kapitola *Příklady dobré praxe*. Srov. také FOLTÝN, Dušan a kol.: *Prameny paměti*, s. 58–70.
207. Viz například muzejní dílny FULKOVÁ, Marie – HAJDUŠKOVÁ, Lucie – SEHNALÍKOVÁ, Vladimíra: *Muzejní a galerijní edukace*. Dále také HAVLŮJOVÁ, Hana. Učení skrze kulturní dědictví pro dospělé: Tři příklady z vysokoškolské praxe. *Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně, Suplementa 1– Muzeum a škola*, 2013, s. 29–40. STUHLÍKOVÁ, Alice: Ohlasy na workshop Objektového učení s Alexandrou Brabcovou – práce studentů katedry výtvarné výchovy Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. *Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně, Suplementa*, 2013, č. 1, s. 41–43.
208. ŠTECH, Stanislav: K teorii tvorby jako způsobu poznávání. In: SLAVÍK, Jan – CHRZ, Vladimír – ŠTECH, Stanislav a kol.: *Tvorba jako způsob poznávání*. Praha 2014, s. 33–34. Viz také ŠTECH, Stanislav: Vzdělávací programy mají umožnit poznání aneb Brána myslí otevřená. In: BRABCOVÁ, Alexandra (ed.): *Brána muzea otevřená*, s. 66–85.
209. Srov. SLAVÍK, Jan – CHRZ, Vladimír – ŠTECH, Stanislav a kol.: *Tvorba jako způsob poznávání*.
210. SHUH, John. H.: Teaching Youreself to Teach with Objects, s. 80.
211. ŠTECH, Stanislav: K teorii tvorby jako způsobu poznávání, s. 44.
212. Tamtéž.
213. Viz SLAVÍK, Jan – CHRZ, Vladimír – ŠTECH, Stanislav a kol.: *Tvorba jako způsob poznávání*. Srov. také koncept kulturního kapitálu v BOURDIEU, Pierre: *Teorie jednání*. Praha 1998.
214. ŠTECH, Stanislav: K teorii tvorby jako způsobu poznávání, s. 36.
215. Tamtéž.
216. Moderní edukační technologie nabízejí možnosti, které řada učitelů vnímá jako usnadnění práce a zkvalitnění výuky. Při využívání powerpointových prezentací učitel nemusí psát na tabuli, žáci si zapisují strukturovaný text a mohou si přiblížit látku ilustrativními obrázky nebo schémata. Na tomto principu je postavená většina tzv. výkladových prezentací, které si učitelé sdílejí na vzdělávacích serverech po stovkách. Jaroslav Pinkas na téma powerpointových prezentací v diskusi na Štorchově memoriálu 2013 poznamenal: „Protože tabuli lze jen ztěžka popisovat, dáme si pozor, abychom nenapsali čtyřicet vět. Napišeme jenom deset, což má pozitivní efekt. Ale ten powerpoint – tam se toho vejde! Ten se dá zaplnit opravdu celý a nic nás to nestojí, jenom si pak klikáme. Podívejte se někdy na powerpointy, které jsou dostupné na veřejně přístupných zdrojích. Efekt powerpointu je tedy přesně opačný – vede k zakonzervování výkladového modelu a k ještě většímu zatížení žáka.“ Viz *Štorchův memoriál 2013. Záznam panelové diskuse Proměny dějepisu v 21. století*. Marginalia Historica 2013, č. 2, v tisku. Srov. výukové prezentace na portálech www.modernidejiny.cz nebo www.dum.rvp.cz.
217. NOHAVOVÁ, Alena – SLAVÍK, Jan: Expression – An Experimental Field for Investigation and Management of the Paradox of Education (With Illustrations from Voice Education). *International Education Studies*, 2012, č. 5(6), s. 24–35.
218. SLAVÍK, Jan – CHRZ, Vladimír – ŠTECH, Stanislav a kol.: *Tvorba jako způsob poznávání*, s. 15.
219. ŠTECH, Stanislav: K teorii tvorby jako způsobu poznávání, s. 30.
220. Tamtéž, s. 44.
221. SLAVÍK, Jan – CHRZ, Vladimír – ŠTECH, Stanislav a kol.: *Tvorba jako způsob poznávání*, s. 14.
222. PARKAN, František a kol.: *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví*. Srov. COPELAND, Tim: *European Democratic Citizenship, Heritage Education and Identity*. Strasbourg 2006.
223. Pokud si podle Stanislava Štecha žáci osvojí základní postoj „skládající se z pochopení, že je třeba nejprve umět analyzovat strukturu problému, formulovat přiměřené otázky, myslet v alternativách (hypotézách) a pak teprve hledat odpovědi“, je velmi pravděpodobné, že získají aktivní vztah k poznání. Viz ŠTECH, Stanislav: *Účinné poznávání – inspirace z konstruktivismu*, studijní materiál, nepublikováno. Praha 2005, s. 5. Citováno dle PARKAN, František a kol.: *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví*, s. 21.
224. Archiv D21, Závěrečná zpráva k projektu D21, Michaela Jančová, 2014.
225. Pojem „objektové učení“ je přeložen z angličtiny, kde má řadu synonym: „learning from objects“, „working with objects“, „using objects in learning“, „teaching with objects“, „object-based learning“, „object analysis“. Podrobněji viz Durbin, Gail – Morris, S. – Wilkinson, S.: *A Teacher's Guide to Learning from Objects*. London 1990. Hooper-Greenhill, Eilean: *Museum and Gallery Education*. Leicester 1991. SHUH, John. H. Teaching Youreself to Teach with Objects. In: Hooper-Greenhill, E. (ed.) *The Educational Role of the Museum*. London 1996, s. 80–85.
226. Základní literatura k tématu viz Kapitola 1, s. 23, pozn. 55 a 56
227. HAVLŮJOVÁ, Hana – LEŠNEROVÁ, Jana (ed.): *Kulturní dědictví a udržitelný rozvoj místních komunit ve školní praxi*, s. 63.
228. BRABCOVÁ, Alexandra (ed.): *Brána muzea otevřená*, s. 381.
229. DURBIN, Gail et al.: *A Teacher's Guide to Learning from Objects*, London 1990. De TROYER, Veerle et al.: *Heritage in the Classroom. A Practical Manual for Teachers*. Antwerp 2005.
230. BRABCOVÁ, Alexandra (ed.): *Brána muzea otevřená*, s. 383.
231. Upraveno podle Přílohy 10 „Objektové učení aneb Ptáme se (k) věci“. Viz HAVLŮJOVÁ, Hana – LEŠNEROVÁ, Jana (ed.): *Kulturní dědictví a udržitelný rozvoj místních komunit ve školní praxi*.
232. SLAVÍK, Jan – CHRZ, Vladimír – ŠTECH, Stanislav a kol.: *Tvorba jako způsob poznávání*, s. 20. Srov. také DAVIDSON, Donald: *Subjective, intersubjective, objective*. Oxford 2001, 205n.
233. ŠTECH, Stanislav: Účinné poznávání – inspirace z konstruktivismu, 2005, s. 1–2.
234. STRADLING, Robert: *Jak učit evropské dějiny 20. století*, s. 78.
235. Podle SMITH, Zadie: *NW*. London 2013, s. 108. Předobrazem popisované fotografie jsou dokumentární fotografie Colina Jonese z cyklu *The Black House*, které vznikly v roce 1976. Jones zachytil život v jednom z londýnských ghett na výmluvných černobílých fotografiích. Blíže viz Amy-Beth, Photography Identity and Class – Journals 2011, In: *Photography in Context* [online] Stockport College UK. Dostupné z: http://photographyincontext.blogspot.cz/2011_02_27_archive.html.
236. SONTAGOVÁ, Susan: *S bolestí druhých před očima*. Praha – Litomyšl 2011, s. 24.
237. ČINÁTL, Kamil: *Naše české minulosti*, s. 218–220.
238. KUHN, Annette: *Family secrets. Acts of Memory and Imagination*. London 2002, s. 13. Názorné využití interpretace fotografií z venkovských rodinných archivů viz také FOLTÝN, Dušan: Nahlédnutí do zamlženého zrcadla minulosti. In Týž a kol.: *Prameny paměti*, s. 57–81.

239. BOURDIEU, Pierre: *Photography: A Middle-brow Art*. Stanford 1990, s. 7.
240. ČINÁTL, Kamil: *Naše české minulosti*, s. 203.
241. Podle KRATOCHVÍL, Viliam: *Pátráme po minulosti*, s. 15. Dále GAUTSCHI, Peter: *Geschichte Lernen. Lernwege und Lernsituation*. Aargau 1999. A dále *Lernbox Geschichte. Das Methodenbuch*. Friedrich Verlag 2000. Citováno dle LABISCHOVÁ, Denisa – GRACOVÁ, Blažena: *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*, s. 99 a 104. Dále ČINÁTL, Kamil: *Naše české minulosti*, s. 238.
242. Archiv D21, Záznam semináře pilotních učitelů, ÚSTR, Radek Kotlaba, 15. února 2013.
243. Tamtéž
244. *Krajina za školou*. Viz <http://www.krajinazaskolou.cz>
245. *Zaniklé obce a objekty po roce 1945*, dostupné online. Viz <http://www.zanikleobce.cz>. Dále *Poškozené a zničené kostely, kaple a synagogy v České republice*, dostupné online. Viz <http://www.znicenekostely.cz>
246. Archiv autora, Příloha 12 na webu D21
247. Archiv D21, Záznam semináře pilotních učitelů, ÚSTR, Radek Kotlaba, 15. února 2013.
248. Podrobněji k tématu viz katalog výstavy *Bruselský sen. Československá účast na světové výstavě Expo 58 v Bruselu a životní styl 1. poloviny 60. let*. Uspořádaly Daniela Kameronová a Vanda Skálová. Praha 2008.
249. Archiv D21, Záznam semináře pilotních učitelů, ÚSTR, Radek Kotlaba, 15. února 2013.
250. Archiv D21, Záznam semináře pilotních učitelů, ÚSTR, Radek Kotlaba, 28. března 2014.
251. Srov. JINOCCHOVÁ, Vladimíra: *Jak se dělá (moje) výstava*. Praha 2003.
252. Tamtéž, s. 2/1.
253. Archiv D21, Formulář projektu Gymnázium Zlín – Lesní čtvrť, šk. rok 2012/2013, Ivana Mišurcová.
254. *Více Domácí umění. Sbíрка opomíjených kuriozit*. Viz www.domaciumeni.cz
255. PARKAN, František a kol.: *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví*, s. 66.
256. Archiv D21, ZŠ Kamenice 2013, Vlasta Hartvichová, Formulář projektu Výstava Škola – základ života aneb Do školy v Kamenici chodili všichni.
257. Srov. SKÁLOVÁ, Vanda: *Obraz je písmem laiků aneb Porozumět řeči umění*. In: FOLTÝN, Dušan a kol.: *Prameny paměti*, s. 91–132.
258. GUDEHUS, Christian – EICHENBERG, Ariane – WELZER, Harald (Hrsg.): *Gedächtnis und Erinnerung. Ein interdisziplinäres Handbuch*. Kap. III/8 Denkmale und Gedenkstätten. Stuttgart 2010, s. 177.
259. HOJDA, Zdeněk – POKORNÝ, Jiří: *Pomníky a zapomínky*. Praha 1996. V této souvislosti se vybaví nejznámější „zapomínky“ jako Stalínův pomník v Praze na Letné (1955–1962) nebo o století starší pomník maršála Radeckého odstraněný z Malostranského náměstí po vzniku první republiky. Zatímco Radecký reprezentoval prorakouskou lojalitu, pomník komunistického diktátora symbolizoval odmítání kult osobnosti J. V. Stalina.
260. GLOSER, Jaroslav Jan: *Políčka: městem krok za krokem*. Litomyšl 2003, s. 33, 79 a 195.
261. *Spolek pro vojenská pietní místa. Políčka*. <http://www.vets.cz/vpm/mista/obec/3089-policka/>
262. Srov. také MATĚJKA, Ondřej: *Tragická místa paměti*.
263. Pomníček je zdokumentován na stránkách Spolku pro vojenská pietní místa. Viz <http://www.vets.cz/vpm/mista/obec/737-krusovice/>
264. Srov. LABISCHOVÁ, Denisa – GRACOVÁ, Blažena. *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*, s. 171. A dále Bartoš, Josef – Schulz, Jindřich – Trapl, Miloš: *Regionální dějiny: pojetí, poslání, metodika*. Olomouc 2004. VOREL, Petr: *Základy historické regionalistiky. Metodika výzkumu a interpretace pramenných zdrojů místních a regionálních dějin v českých zemích*. Pardubice 2005. Ale také FOLTÝN, Dušan a kol. *Prameny paměti*.
265. Srov. například rozdíl v pojetí regionálních dějin in JULÍNEK, Stanislav a kol.: *Základy oborové didaktiky dějepisu*. Brno 2004 a FOLTÝN, Dušan a kol.: *Prameny paměti*. LABISCHOVÁ, Denisa – GRACOVÁ, Blažena: *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Nebo *Regionální dějiny v dějepisném vyučování na českých a slovenských školách*. Ústí nad Labem 2006. MÄRC, Josef – LENCOVÁ, Hana a kol.: *Brána školního dějepisu otevřená*.
266. Konkrétní příklady viz příspěvky in FOLTÝN, Dušan – HAVLŮJOVÁ, Hana. (ed.): *Kulturní dědictví a udržitelný rozvoj místních komunit ve školní praxi*. Praha 2013. Dále MÄRC, Josef – LENCOVÁ, Hana a kol.: *Brána školního dějepisu otevřená*. MATĚJKA, Ondřej. *Tragická místa paměti*. TICHÝ, František: *Přírodní škola – cesta jako cíl*. PARKAN, František a kol.: *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví*. Popřípadě příspěvky z konferencí *Škola a muzeum in Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně, Suplementa 1– Muzeum a škola*, 2011 a 2013.
267. Viz zejména FOLTÝN, Dušan a kol.: *Prameny paměti*. HAVLŮJOVÁ, Hana – LEŠNEROVÁ, Jana (ed.): *Kulturní dědictví a udržitelný rozvoj místních komunit ve školní praxi*; PARKAN, František a kol.: *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví*. Dále také HUŠKOVÁ, Blažena a kol.: *Učíme se dobře rozhodovat pro budoucnost. Budování vztahů mezi školami, obcemi a správci veřejných pozemků a prostor cestou místně zakotveného učení a zapojování občanů*. Brno, Horní Maršov 2010. Koncept místně zakotveného učení vychází původně z CLARK, Delia et al.: *Learning to Make Choices for the Future. Connecting Public Lands, School, and Communities through Place-based Learning and Civic Engagement*. Woodstock 2008. Dostupné také online na http://promiseofplace.org/curriculum_and_planning/planning_tools.
268. Viz PDP 111 let pod střechou aneb Co se dělo a děje pod střechou?, Nymburk 2014, vyučující Helena Hantonová, web D21
269. Podle interního zápisu pro potřeby projektu *Vzdělávací role Národního památkového ústavu: Edukace jako klíčový nástroj z kvalitní péče o kulturní dědictví České republiky* (DF12P01OVV014), který je financován v rámci Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) Ministerstva kultury ČR. Nositeli projektu jsou Národní památkový ústav v Praze, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze a Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity v Brně. Projekt *Škola na zámku* byl dále podpořen také z projektu Plzeň – Evropské hlavní město kultury 2015.
270. Osobní konzultace s D. Wízovskou, dne 15. července 2014, Valeč. A dále publikace *Deník mladého historika aneb Škola na zámku v Bečově*. Bečov nad Teplou 2014.
271. *Deník mladého historika aneb Škola na zámku v Bečově*, s. 23.

5. Projektové vyučování v dějepise: Příležitost společně tvořit

272. František Tichý, ředitel Gymnázia Přírodní škola, o. p. s. Osobní konzultace, 12. července 2014.
273. Ucelený přehled těchto pojmů pro potřeby dějepisného vyučování podala aktuálně například VYBÍRALOVÁ, Lucie: *Operace Silver A v Pardubicích (1941–1942). Didaktické využití regionálních dějin při projektové výuce na 2. stupni ZŠ*. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, diplomová práce, Praha 2014, s. 10–16.
274. KRATOCHVÍLOVÁ, Jana: *Teorie a praxe projektové výuky*. Brno 2006, s. 40.
275. VYBÍRAL, Michal: *Od zkušenosti k poznání. Projekty, dramatická výchova a konstruktivismus s dětmi ve věku 7–12 let*. Plzeň 1996, s. 5.
276. PARKAN, František a kol.: *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví*; FOLTÝN, Dušan a kol.: *Prameny paměti*; HAVLŮJOVÁ, Hana – LEŠNEROVÁ, Jana (ed.): *Kulturní dědictví a udržitelný rozvoj místních komunit ve školní praxi*.
277. Viz například e-learningový program *Kulturně historické dědictví kolem nás, Odborné texty* [online].

- Dostupné z: <http://elearning.historickedictvi.com/zobraz/materialy/odborne-texty>. [22. července 2014]. Dále také HAVLŮJOVÁ, Hana – VESELÁ, Martina: Vzdělávací role památkových objektů ve správě Národního památkového ústavu. *Zprávy památkové péče*, 2013, 73/5, s. 472–480.
278. Zpracováno podle VYBÍRALOVÁ, Lucie: *Operace Silver A v Pardubicích (1941–1942)*, s. 16–19. A dále DVOŘÁKOVÁ, Markéta: *Projektové vyučování v české škole. Vývoj, inspirace, současné problémy*. Praha 2009, s. 30; TOMKOVÁ, Anna – KAŠOVÁ, Jitka – DVOŘÁKOVÁ, Markéta: *Učíme v projektech*. Praha 2009, s. 10–11; KRATOCHVÍLOVÁ, Jana: *Teorie a praxe projektové výuky*, s. 27–28.
279. Srov. DEWEY, John: *Škola a společnost*. Praha 1904. Příklad školního Muzea kraje Bojkovského při Masarykově měšťanské škole v Bojkovicích viz ŠUSTOVÁ, Magdalena: Vycházky, výlety a exkurze jako součást vyučování dějepisu v době první republiky. In: MĀRC, Josef – LENCOVÁ, Hana a kol.: *Brána školního dějepisu otevřená*, s. 157.
280. Viz ŽANTA, Rudolf: *Projektová metoda: pokus o řešení pracovní školy*. Praha 1934. VRÁNA, Stanislav: *Učební metody*. Brno 1938.
281. Zpracováno podle FOLTÝN, Dušan a kol.: *Prameny paměti*.
282. KRATOCHVÍLOVÁ, Jana: *Teorie a praxe projektové výuky*, s. 37.
283. TICHÝ, František: *Přírodní škola – cesta jako cíl*.
284. Archiv D21, formulář k projektu Vzpomínky zůstanou, Přerov 2013, vyučující Michaela Jančová.
285. Tamtéž.
286. Zpracováno podle VYBÍRALOVÁ, Lucie: *Operace Silver A v Pardubicích (1941–1942)*, s. 20–21, resp. KASÍKOVÁ, Hana: *Kooperativní učení, kooperativní škola*. Praha 1997, s. 50. Dále také De TROYER, Veerle et al.: *Heritage in the Classroom. A Practical Manual for Teachers*, s. 47–64.
287. Archiv D21, formulář k projektu Vzpomínky zůstanou, Přerov 2013, vyučující Michaela Jančová.
288. Tamtéž
289. Tamtéž
290. Tamtéž
291. KRATOCHVÍLOVÁ, Jana: *Teorie a praxe projektové výuky*, s. 6.
292. KRATOCHVÍLOVÁ, Jana: *Teorie a praxe projektové výuky*, s. 41.
293. K tomu viz přehled VYBÍRALOVÁ, Lucie: *Operace Silver A v Pardubicích (1941–1942)*, s. 10n.
294. K tomu viz například KRATOCHVÍLOVÁ, Jana: *Teorie a praxe projektové výuky*, s. 56–58.
295. Jak dokládají také dlouholeté zkušenosti z Gymnázia Přírodní škola, neefektivnější je, když se žáci i učitelé připravují na převzetí, respektive předávání iniciativy a odpovědnosti postupně a přiměřenou rovnováhu hledají především ve vztahu k cíli, kterého chtějí společně dosáhnout. Viz TICHÝ, František: *Přírodní škola – cesta jako cíl*, s. 260–264.
296. K tomu viz například KRATOCHVÍLOVÁ, Jana: *Teorie a praxe projektové výuky*, s. 58.
297. VALENTA, Josef: *Projektová metoda ve škole a za školou. Pohledy*. Praha 1993 citováno dle KRATOCHVÍLOVÁ, Jana: *Teorie a praxe projektové výuky*, s. 43–44.
298. KRATOCHVÍLOVÁ, Jana: *Teorie a praxe projektové výuky*, s. 44.
299. Viz zkušenosti a příklady in TICHÝ, František: Nebojte se projektů aneb Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví a možnosti výchovně vzdělávacích projektů. In: PARKAN, František a kol.: *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví*, s. 67–79. Viz také TICHÝ, František: *Přírodní škola – cesta jako cíl*, s. 254–280. Dále viz také HAVLŮJOVÁ, Hana – LEŠNEROVÁ, Jana (ed.): *Kulturní dědictví a udržitelný rozvoj místních komunit ve školní praxi*, s. 97–186.
300. TICHÝ, František: *Přírodní škola – cesta jako cíl*, s. 67.
301. Archiv D21, záznam metodického semináře učitelů pilotních škol, Lucie Babišová, 28. 3. 2014. dále PDP Hřbitov místo poznání aneb Významné osobnosti litovelského hřbitova nejen 20. století, Litovel 2013, vyučující Lucie Babišová
302. VALENTA, Josef: *Projektová metoda ve škole a za školou. Pohledy*. Praha 1993 citováno dle KRATOCHVÍLOVÁ, Jana: *Teorie a praxe projektové výuky*, s. 43–44.
303. Upraveno podle HAVLŮJOVÁ, Hana – LEŠNEROVÁ, Jana (ed.): *Kulturní dědictví a udržitelný rozvoj místních komunit ve školní praxi*, s. 62.
304. Archiv D21, záznam metodického semináře učitelů pilotních škol, Lucie Babišová, 28. 3. 2014. dále PDP Hřbitov místo poznání aneb Významné osobnosti litovelského hřbitova nejen 20. století, Litovel 2013, vyučující Lucie Babišová
305. TICHÝ, František: Nebojte se projektů, s. 67–79. Viz také TICHÝ, František: *Přírodní škola – cesta jako cíl*.
306. Viz SLAVÍK, Jan: *Hodnocení v současné škole. Východiska a nové metody pro praxi*. Praha 1999, s. 87–90.
307. Srov. BAUMAN, Zygmunt: *Úvahy o postmoderní době*. Praha 2002.
308. Podrobněji viz SLAVÍK, Jan: *Hodnocení v současné škole. Východiska a nové metody pro praxi*. Praha 1999. Stručný přehled technik vhodných pro rozvoj (sebe)hodnocení, jež se osvědčily při projektovém vyučování, viz také HAVLŮJOVÁ, Hana – LEŠNEROVÁ, Jana (ed.): *Kulturní dědictví a udržitelný rozvoj místních komunit ve školní praxi*, s. 85–88. Dále viz také FISHER, Robert: *Učíme děti myslet a učit se*, s. 149–151; GRECMANOVÁ, Helena – URBANOVSKÁ, Eva: *Aktivizační metody ve výuce, prostředek ŠVP*, s. 69–70.
309. Archiv D21, záznam semináře učitelů pilotních škol, ÚSTR, Lada Cejpková, 28. března 2014.
310. Podrobněji viz KRATOCHVÍLOVÁ, Jana: *Teorie a praxe projektové výuky*, s. 49–55.
311. TICHÝ, František: *Přírodní škola – cesta jako cíl*.
312. Záznam hry je dostupný na webových stránkách školy v archivu uměleckých projektů. Viz <http://www.archiv.prirodniskola.cz/umelecke-projekty.html>
313. Zpracováno podle VYBÍRALOVÁ, Lucie: *Operace Silver A v Pardubicích (1941–1942)*, s. 27–30, resp. KRATOCHVÍLOVÁ, Jana: *Teorie a praxe projektové výuky*, s. 49–55. Dále viz také MAZÁČOVÁ, Nataša: *Možnosti a meze projektové výuky v současné škole*. Praha 2008; KAŠOVÁ, Jitka: *Škola tak trochu jinak: projektové vyučování v teorii i praxi*. Kroměříž 1995, s. 75; VYBÍRAL, Michal: *Od zkušenosti k poznání*, s. 6.
314. *Vedem*. Viz <http://www.vedem-terezin.cz/>
315. *Terezinská štafeta. Cesta stále pokračuje*. Viz http://terezinskastafeta.cz/prevzane_stafety.html
316. „Ještě že člověk neví, co ho čeká.“ Toman Brod v dokumentu. <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/kultura/275213-jeste-ze-clovek-nevi-co-ho-ceka-toman-brod-v-dokumentu/> (2. 6. 2014). Více o filmu na <http://matofilmm.cz/tomanbrod/>

6. Dějiny pro 21. století: příklady dobré praxe

317. Viz <http://www.dejepis21.cz/projektova-vyuka>
318. Srovnej *Příklady dobré praxe* in Metodická podpora MŠMT – příručky [online]. Dostupné z <http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/skolskareforma/priklady-dobre-praxe> [cit. 28. srpna 2014]. A dále HAVLŮJOVÁ, Hana – LEŠNEROVÁ, Jana (ed.): *Kulturní dědictví a udržitelný rozvoj místních komunit ve školní praxi*. PARKAN, František a kol.: *Výchova ke vztahu ke kulturně historickému dědictví*.
319. *Velké a malé příběhy moderních dějin*. Viz <http://www.ustrcr.cz/cs/velke-a-male-pribehy-modernich-dejin>
320. VALENTA, Josef: *Projektová metoda ve škole a za školou*.
321. PDP Špičaté výročí, Nymburk 2014, vyučující Helena Hantonová, web D21

322. KRATOCHVÍLOVÁ, Jana: Teorie a praxe projektové výuky, s. 44.
323. Viz SKOPAL, Jan: *JUDr. Kuneš Sonntag: Jeden lidský osud dvacátého století in Archiv D21, materiály k PDP Gymnázium J. Opletala Litovel. Dále také SKOPAL, Jan: Kuneš Sonntag: Jeden lidský osud dvacátého století – Sachsenhausen, *blog.iDnes.cz* [online]. Dostupné z: <http://skopal.blog.idnes.cz/c/373917/Kunes-Sonntag-Jeden-lidsky-osud-dvacateho-stoleti-Sachsenhausen-3.html> [29. srpna 2014].*
324. Zdroje: *Zpravodajstvi.olomouc.cz* [online]. Dostupné z: <http://zpravodajstvi.olomouc.cz/view2.php?cislocianku=2002102205> [cit. 2013-03-03].
Obrázek. [cit. 2013-03-03]. Dostupné z: <http://antik-stafl.cz/kniha/lakoma-emilie-ulomky-hovoru-otokara-breziny-1992>
325. Zdroje: ŠVUB, Josef: *Historie síly (geneze těžkoatletického sportu)*. Pardubice 1997.
MARTÍNEK, Jiří: *Rodné domy v Čechách, na Moravě, ve Slezsku*. Praha 2010, s. 16–17. FRIŠTENSKÁ, Zdenka, *Gustav Frištenský* [online]. Dostupné z: <http://www.gustavfristensky.cz/> [cit. 2013-04-08].
Litovelské noviny [online] Dostupné z: <http://www.litovel.eu/filemanager/files/file.php?file=118906> [cit. 2013-04-08].
326. Viz *Dějiny a současnost*, 2009, č. 11, s. 29, redakční text neoznačený autorsky (příloha)
327. ZŠ a MŠ Mateřídouška Pod skalkou 11 Přerov – Předmostí byla k 1. srpnu 2013 sloučena se ZŠ a MŠ J. A. Komenského Přerov – Předmostí. Zápis vznikl v době, kdy škola ještě samostatně existovala, proto není nijak zvlášť upravován. Dějiny pro 21. století: Příklady dobré praxe.

Doslov

328. PALOUŠ, Radim: *Paradoxy výchovy*. Praha 2009, s. 80.
329. PALOUŠ, Radim: *Paradoxy výchovy*, s. 78.
330. ŠIMEČKA, Martin M.: Evropský vegetarián mezi masožravci. S politologem Jacquesem Rupnikem o současné Evropě a nástupu autoritářských režimů, *Respekt*, roč. 25, č. 36, 2014, s. 48.
331. ARENDTOVÁ, Hannah: Krize výchovy a vzdělání. In: *Krize kultury. Čtyři cvičení v politickém myšlení*. Praha 1992, s. 113.
332. Tamtéž.
333. BĚLOHRADSKÝ, Václav: Triumf struktur. In: *Společnost nevolnosti. Eseje z pozdější doby*. Praha 2007, s. 64.
334. Tamtéž.